

(2004) Slovo 6, 1/04, 19

(2004) Univerzitní noviny 11, 1/04, 45-47

Podtatranské variácie na nobelovskú tému

Ladislav Kováč

Uvertúra

Dva posledné mesiace roku 2003. Slovenská veda. Hfštka príbehov. Zopár otázok.

Charvátova otázka

Pražský lekár Josef Charvát, 1972: Prečo vedecké výkony Čechov a Slovákov nedorástli na Nobelove ceny? To „prečo?“ je tu naďalej. (Bude o tom písať „Vesmír“ v januári 2004.) Možné vysvetlenie? Dusila nás vláda priemeru. Talentom sa neprialo. Hlavy, čo prečnievali, sa stláčali na normalizovanú (a normalizačnú) výšku. Alebo rovno odrezávali. Chýba duchovná aristokracia. Riešenie? Namiesto kultu priemeru kult excelencie. Pestovať elitizmus. Favorizovať výnimočných.

Mart'ania

Rakúsko má sedemnášť vedcov, odmenených Nobelovými cenami. Maďarsko sa chváli štrnástimi. No iba jeden Čech si dosiaľ prebral v Stockholme Nobelovu cenu za vedu. A Slovák ani jediný.

Vedci, čo pochádzali z Maďarska a za vojny pracovali v USA, fascinovali fyzika Fermiho. Oslňovali inteligenciou. Mali rozsiahle všeobecné vzdelanie. Odkiaľ sa nabrali? Vymyslel anekdotu: Nie sú to pozemšťania. Sú potomkami Mart'anov, čo voľakedy pristali s korábom pri Balatone. Fermiho manželka vzala otázku vážne. Jej odpoveď? Budapešť na rozhraní 19. a 20. storočia bola vyhňou duchovnej excelencie. Každý talent sa musel rozvinúť. Diskusie, spory, predvádzanie sa chytrými ideami – ešte aj po kaviarňach. Školstvo a veda ako politická priorita. Jedinečná atmosféra. Ako v talianskych mestských štátoch za renesancie.

Služobníci ducha

V tu dobu „hlavným mestom“ Slovákov bol Martin. Dedina. Po hlavnej ulici, podľa počasia plnej prachu alebo blata, pastieri zrána hnali kravy na pašu. Historik Roman Holec nám priblížil život martinských Otcov národa: Cez deň písali moralizujúce poučenia pre ľud, večer sa zišli v krčme pri kartách. Flámovali, užívali si s prostitútkami. Pražský profesor Tomáš Masaryk, čo chodil do Turca tráviť leto, pokúšal sa vtiahnuť ich do vážnych debát. Dovolil si poučovať, svetobežník! Voľnomyšlienkar! Čo sa má čo predvádzat', aký je vzdelaný! Z baťka Vajanského si vyrobil doživotného nepriateľa. „Radšej sa utopiť v ruskom mori ako v českej barine“, vyhlási Vajanský ako politik.

Mlad' im nedáva pokoja. Tot' zo sveta sa vrátil mladý Ján Lajčiak. Holobriadok si zrejme namýšľa, že s dvomi doktorátmi, čo si priniesol z Lipska a Paríža, dostal aj patent na rozum. Trúfa si písať bohorúhačské články o evolúcii, o zrovnoprávnení žien. Poučovať o potrebe drobnej práce. I rozohní sa baľko Škultéty: „Pán spisovateľ, tak sa zdá, má pred očami cudzozemské západo-európske merítka...“ Sopliak by chcel univerzitnú stolicu. Ešteže čo! Šup s ním za farára na Bocu!

Smrádok, ale teplúčko. Po krky v nádrži špinavej vody. Kým je hladina pokojná, špina sa do úst nedostane. Len žiadne vlnky!

Jediný slovenský politik sa z tejto duchovnej biedy vymyká. Milan Hodža. Ale to preto, že žije a pracuje Budapešti. V onom kultúrnom hniezde, v ktorom sa vyliahli aj jeho súčasníci: budúci maďarskí nositelia Nobelových cien. –

Pokročme o sto rokov.

Kto za pravdu horí

4. december 2003. Južné Čechy. Mestečko Nové Hrady. Pod patronátom Akadémie vied ČR sa koná vedecká konferencia „Complexity in science, arts and the life“. Na počesť 75. narodenín biológa Ivana Šetlíka. Šetlíkov prínos pre svet bilancujú zahraniční kolegovia, pre českú vedu bývalý predseda Akadémie Záhradník i jej súčasná predsedkyňa Illnerová.

Po skončení štúdií na pražskej univerzite ostal na nej Šetlík ako asistent. Nakrátko. Z univerzity ho vyhodili. Tí, čo mu závideli. Zámienka? Štandardná v tých časoch: kazil mládež. Nezamestnaný, prijal miesto v ústave SAV v Košiciach. Do vtedajšieho Zapadákovia pritiahol žiakov z Prahy. Vybuďoval pracovisko svetových kvalít. A opäť: Závisť priemerných. Solidarita neschopných. Vyštvali ho zo slovenskej vedeckej inštitúcie. Uchytí sa v juhočeskej Třeboni. Začal budovať odznova. Atď. atď. Najmladšie pracovisko, čo vytvoril, sídli na Nových Hradoch.

Ivan Šetlík je po matke potomkom Karola Kuzmányho. Slovenského národovca, známeho piesňou „Kto za pravdu horí“. Šetlík, podľa Záhradníka, bol za komunizmu disidentom. Nepatril k chartistom. Nezamestnal sa ako kurič, aby v prestávke medzi ládovaním do pece mohol čítať filozofiu a meditovať. Nepísal samizdatové texty. Pracoval ako vedec. Do úmoru.

Neohl sa. Nezlomili ho.

V roku 1988 zorganizoval stretnutie odborníkov z prírodných a kultúrnych vied a umelcov, pod názvom „Hľadanie spoločného jazyka“. Stalo sa legendou. Dnes Šetlík pripravuje jeho pokračovanie. Prepotrebné. Za 15 rokov sa zmätenie jazykov ešte zväčšilo.

Drotár

11. december 2003. Brno. Fakulta informatiky Masarykovej univerzity poriada vedeckú konferenciu „Frontiers in Informatics“. Na počesť 70. narodenín informatika Jozefa Grusku. Prednášajú kolegovia z Nemecka, Dánska, Poľska, Talianska, Japonska, USA. Večer je krst japonského prekladu Gruskovej knihy Quantum computing. Nedávno vyšla v anglickom origináli. Prvá monografia na túto tému na svete.

Gruska je rodák spod Babej hory. So slovenskými školami, od základnej po univerzitu. Ale informatiku pomáhal rozvíjať na zahraničných univerzitách, v nemeckom Hamburgu, vo francúzskej Nice, v kanadskom Waterloo. Ctia si ho v Japonsku, veľmoci v informatike.

Voľakedy nás, Slovákov, ináč svet spoznával. Ako drotárov. Naši chlapi putovali Európou. Gazdinkám puknuté rajnice spevňovali drôtenými sieťami. Aj Gruska pracuje s drôtmami a sieťami. Malý rozdiel: sú to drôty a siete digitálnych počítačov.

Pre Jozefa Grusku sa dôstojné miesto vysokoškolského učiteľa na Slovensku nenašlo. Od r. 1997 je profesorom informatiky na brnenskej univerzite. Rektor Zlatuška vyslovil nádej, že jubilanť ani po sedemdesiatke univerzitu neopustí. Univerzita si bude považovať za česť, ak Gruska bude naďalej prispievať k jej veľhlasu.

Nešťastná doba hrdinov

Zlatuška napísal o Jozefovi Gruskovi: „Nie je priateľom kompromisov, ak ide o štandardy, ciele a poslanie vedeckej práce. Silné emócie, pozitívne i negatívne, ktoré dokázal okolo seba generovať, sú najlepším znakom jeho schopnosti siahať k podstate problému a potom neváhať v presnom označení nedostatkov a chýb, čo vidí.“ Nepríjemný človek. Pre stojace vody. Pre prostredie priemeru a podpriemeru. Pre umelcov života v kompromisoch a pretváraní. Preč s ním!

Závisť. Jedna z hlavných príčin ľudského nešťastia. V kultúre sa vyvinula etiketa, a možno aj iné inštitúcie, aj preto, aby obmedzovali závisť. Komunizmus tieto inštitúcie zničil. Závisť otvoril priepustý. (Napriek rovnosti v biede.) S. Vaknin, 1999: „Patologická závisť je hnacou silou postkomunistického strednej a východnej Európy.“

Závisť je vždy zlá. Krutá. Ničí osobnosť. Nie iba svojich nositeľov, ale aj tých, čo sú jej objektmi. Aj ušľachtilý človek, vystavený ohováraniu, pracovnej neistote, ostrakizovaný solidárnou väčšinou priemerných, získava postupne paranoidné črty. Sám vyzdvihuje svoju prácu, ak sa jej nedostáva ocenenia prostredím. Brecht to vedel, keď vložil Galileimu do úst povzdychnutie: „Nešťastná doba, ktorá potrebuje hrdinov.“ Hrdinstvo, chcené či nechcené, má mnoho spoločného s vlastnením moci. Deformuje. Odľudšťuje. Patologizuje.

Prototyp? „Národný hriešnik“ Jonáš Záborský.

Dělníci na vinici Páně

14. november 2003. Bratislava. Konferencia „Nadanie a talent pre 3. tisícročie“. Organizátorkou je Jolana Lazniatová. Kedysi bojovníčka za zriadenie školy pre mimoriadne nadané deti. Dnes, po jej vytvorení, jej riaditeľka. O tom, že talenty sú národným bohatstvom, prednášajú rodičia, zahraniční hostia, stredoškolskí učitelia. A jeden vysokoškolský učiteľ: Ľubomír Tomáška. Hovorí o tom, ako týmto mladým treba čo najskôr otvoriť laboratóriá. Pritiahnuť ich do vedy. Nie do nich hustiť vedomosti, ale učiť bádaniu. Stavaniu otázok.

Amerikán

Tomáška učí genetiku na bratislavskej fakulte. Každým rokom strávi mesiac-dva v laboratóriách americkej univerzity. Na u nás nedostupných prístrojoch dokompletizuje svoj výskum, robený doma. Zakaždým ten krátky pobyt zavŕši prestížnou publikáciou. (S Američanmi, čo mu pobyt zaplatili, z vďačnosti ako spoluautormi.)

Záhada: Prečo tento úspešný človek, na vrchole síl, odoláva americkým zvodom? Prečo sa vracia bádať a vyučovať na Slovensko? Ľahšie by sa hľadala

odpoveď, keby bol z kuzmányovského rodu. Alebo keby bol vyrastal na oravskej dedine. Lenže on je mestské dieťa. Z rodiny lekárov.

Realista, ktorý tuší jedinečnosť šancí, aké by si táto krajina mohla vytvoriť?

V Tomáškovom laboratóriu pracujú vysokoškooláci už od prvého ročníka. Ba aj študenti zo stredných škôl. (Zas niekto búri ustálenú hladinu! Nie je čas pristihnúť mu krídla?)

Tomáška pred dvomi rokmi pritiahol do svojho laboratória Mareka Šebestu. Ako osemnásťročného gymnazistu. Marekovi otvoril cestu do Stockholmu.

Náš človek v Stockholme

10. december 2003. Stockholm. Po prvý raz stojí Slovák zoči-voči švédskemu kráľovi a členom Nobelovského komitétu. Marek Šebesta. Vo fraku, v súhlase s protokolom. Je v skupine 23 mladých ľudí, vybraných z celého sveta, ktorí dostali privilégium zúčastniť sa ceremoniálu odovzdávania Nobelových cien. Účasť, i možnosť diskutovať s tohoročnými nobelistami, dostali za odmenu. Marek za to, že bol laureátom európskej súťaže mladých bádateľov. Tá sa konala v druhej polovici septembra 2003 v Budapešti.

Každoročne sú víťazi celoštátnej súťaže mladých vedcov (vo veku pod dvadsať rokov!) z jednotlivých krajín pozývaní na záverečnú celoeurópsku súťaž. Tento rok sa po prvýkrát konala v postkomunistickej krajine. Privítal ich maďarský prezident Mádl, minister školstva Magyar a komisár EÚ pre vedu Busquin. Súťažilo 113 dievčat a chlapcov. Súťažiaci z každej krajiny boli na toto európske kolbište doprevádzaní významnou osobnosťou krajiny. Tá ich predstavila hostiteľom a porote. Poľského účastníka sprevádzal rektor Varšavskej univerzity.

Finale

Sprievodcom Slovákov na súťaž najlepších adeptov vedy nebol rektor. Ani nie obyčajný profesor univerzity. Ani minister. Dokonca ani nie ministerský úradník. Napríklad ten, čo mal organizáciu slovenskej reprezentácie v Budapešti na starosti.

A predsa práve tento úradník sa stáva hlavným aktérom tohto záverečného príbehu. Rád by som si horkú zmienku o ňom odpustil, keby sa dalo. Nenašiel si čas, aby šiel víťazov slovenského kola predstaviť porote? (O peniaze nešlo. Exkluzívny pobyt súťažiacich i doprodu platili organizátori.) Považoval to pod svoju úroveň? Ako národnú autoritu, čo bola na celoeurópskom fóre patrónom najlepších z našej mlade, slovenský byrokrat poslal študenta.

(Svojho syna.)

* * *

Prídavok

Šetlík + Gruska, Tomáška, Šebesta. Tri generácie Slovákov. Pionierov. (Pionierov?).

A jeden Francúz. O 150 rokov starší. Louis Pasteur: „Veda nemá vlasť, lebo vedenie je spoločným dedičstvom celého ľudstva; pretože veda je pochodeň, ktorá svieti celému svetu. Ale zároveň má veda byť najvyšším zosobnením vlasti, pretože vedec je zo všetkých prvý, ktorý je povinný prácou myšlienok a intelektu kráčať na čele národa.“

Ibaže: Uvedomuje si vôbec tento národ, do akej doby ľudstvo vstúpilo? Že to bude doba globálneho sveta s voľným pohybom kapitálu, práce a mozgov? Že v tomto svete stav a úroveň vedy a vzdelávacieho systému a duchovná atmosféra v krajine budú určovať, či ako národ vôbec pretrvá a či sa nerozplynie v iných?